

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ: ІСТОРІЯ ТА ІННОВАЦІЇ

УДК 37.018.1 – 053.3 : 364 – 78(477 + 100)

О.Г. Лещенко

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'Ї В ПЕРІОД НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ

Автор статті розглядає питання надання соціальної допомоги сім'ї у період народження дитини. У статті було зроблено такі акценти: на визначення сутності соціальної допомоги, її складових, державної нормативно-правової бази щодо реалізації соціальної допомоги; на розгляді українських і зарубіжних програм з надання соціальної допомоги сім'ї у період народження дитини.

Ключові слова: сім'я у період народження дитини, соціальна допомога, матеріальна допомога, психолого-педагогічна допомога.

На початку ХХІ ст. проблеми української сім'ї залишаються актуальними. Сучасні економічні перетворення, демографічні проблеми, криза в політиці, культурі – все це відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюється її дезорганізація. Українська сім'я знаходиться у кризовому стані, соціальній деградації. Протягом останніх років існує стійка тенденція до погіршення матеріального становища сім'ї; зростання кількості неповних сімей; зниження інтересу до народження дітей; зростання рівня відчуження дітей від сім'ї; падіння авторитету батьків порівняно з авторитетом однолітків. У зв'язку з цим, особливого значення набуває реалізація державної підтримки сім'ї, спрямована на покращення виконання нею власних функцій.

Питання сім'ї, особливостей її функціонування, виховання дітей у сім'ї, кризові періоди на шляху її розвитку досліджували Дж. Браун, Д. Крістенсен, Р. Шварц, М. Ніколс, А. Варга, Є. Ейдемільер, О. Шапіро, В. Сатир, Т. Андрєєва, Д. Леви, Н. Оліфірович, О. Холостова та ін. Зміст психологічної, соціально-педагогічної

роботи з сім'єю розкривається у дослідженнях Ю. Альшиної, О. Безпалько, О. Бодальова, Є. Ейдемільера, А. Капської, Л. Кузнецової, І. Трубавіної, В. Століна та ін.

Мета статті – визначити доцільність надання соціальної допомоги сім'ї в період народження дитини та зміст цієї допомоги.

Народження першої дитини є однією зі стадій життєвого циклу сім'ї, що полягає в засвоєнні подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи в сім'ї нової особистості. Серед завдань розвитку сім'ї на цій стадії Н. Оліфірович виділяє такі: 1) „догляд за маленькою дитиною; 2) перебудову структури сім'ї у зв'язку з появою дитини; 3) адаптація до тривалого періоду догляду за дитиною; 4) заохочення зростання дитини та забезпечення її безпеки і батьківського авторитету; 5) узгодження особистісних та сімейних цілей” [5, 13]. Неуспішність у виконанні цих завдань може спричинити нестабільність у наступній стадії циклу сім'ї. З часом проблеми, які не були повною мірою вирішені на попередніх стадіях, накопичуються й унеможливають функціонування родини. Тому у цей період сім'я може шукати підтримки у фахівців у зв'язку з неможливістю пристосуватися до нової ситуації. Одним із напрямів підтримки сім'ї вважається соціальна допомога.

Соціальна допомога – це вид соціальної діяльності, спрямований на підтримку осіб та соціальних груп, що знаходяться в кризовій ситуації [1, 35]. О. Безпалько розглядає такі види соціальної допомоги: „матеріальна допомога (матеріальне забезпечення у разі тимчасової чи постійної непрацездатності, безкоштовне забезпечення одягом, продуктами харчування та іншими речами); медико-соціальна допомога (реалізація різних форм медичного обслуговування, гарантованих державою; благодійна діяльність недержавних органів); психолого-педагогічна допомога (коригування, виправлення психологічних вад, виявлення та зміна поведінкових моделей особистості, вироблення навичок самопомоги)” [1, 35].

Реалізацію соціальної допомоги сім'ям з дітьми можна простежити на різних рівнях. Проблеми сім'ї ефективніше вирішуються за допомогою цілеспрямованої державної сімейної політики. На державному рівні приймаються різноманітні нормативно-правові документи, спрямовані на покращення функціонування сімей в суспільстві.

Спираючись на види соціальної допомоги сім'ї за О. Безпалько, ми визначили нормативно-правові документи, що стосуються безпосередньо допомоги сім'ї в період народження дитини.

Надання матеріальної допомоги сім'ї гарантовано різними документами. Відповідно до Закону України „Про державну допомогу сім'ям з дітьми” призначаються такі види державної матеріальної допомоги: у зв'язку з вагітністю та пологами, одноразова допомога

при народженні дитини, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога на дітей, які перебувають під опікою та піклуванням, допомога на дітей самотніми матерям. Закон України „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” покликаний забезпечити рівень життя сім'ї не нижче прожиткового мінімуму. Закон України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” гарантує виплату матеріальної допомоги батькам при народженні дитини.

Реалізація медико-соціальної допомоги сім'ї в період народження дитини обумовлена такими нормативно-правовими актами: Закон України „Про охорону дитинства” гарантує надання матерям належних послуг з охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди. Постанова Кабінету Міністрів України „Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства” покликана вирішувати проблеми збереження репродуктивного здоров'я батьків і молоді, безпечного материнства та виховання в суспільстві відповідального батьківства і широкого висвітлення і роз'яснення мети проведення цього заходу в засобах масової інформації. „Концепція демографічного розвитку на 2005-2015 роки” та Державна програма „Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року” визначають, що державні ресурси спрямовуються на заохочення сімей до народження дітей (підкреслюється не однієї дитини, а кількох дітей); розвиток системи консультування молодих пар, які готуються до укладення шлюбу тощо.

Надання психолого-педагогічної допомоги сім'ям у період народження дитини гарантується Законом України „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю” декларує сприяння відповідальному ставленню батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей; створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї; надання психологічних послуг з проведення психодіагностики, психологічної корекції, психологічної реабілітації, надання методичних порад; формування здорового способу життя, а також надання допомоги сім'ям, дітям, які потрапили у складні життєві обставини. „Типове положення про консультаційний пункт центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини”, за яким метою діяльності консультпункту визначено сприяння зміцненню інституту сім'ї шляхом формування засад відповідального, усвідомленого батьківства, а завданнями є запобігання відмовах матерів від новонароджених дітей; забезпечення психологічної та соціальної підтримки вагітних жінок та жінок, які народили дитину,

зокрема неповнолітніх матерів; поширення засад відповідального, усвідомленого батьківства тощо.

На регіональному рівні допомога сім'ї реалізується через розгалужену мережу соціальних інституцій. При українських центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді створено спеціалізовану службу „Родинний дім”, що діє за наступними напрямками: підготовка молоді до сімейного життя, збереження репродуктивного здоров'я, стабілізація сімейних стосунків, запобігання конфліктів, стресових станів та дисгармонії у сімейних відносинах, запобігання насилля у сім'ї, виховання дітей у сім'ї.

„Школи відповідального батьківства”, які діють як при жіночих консультаціях, пологових будинках, так і при соціальних службах для сім'ї, дітей та молоді, спрямовані на підготовку сімей до майбутнього батьківства (вагітних жінок до пологів, до подальшого спілкування з немовлям та піклування про нього; майбутніх татусів до виконання батьківської ролі тощо).

Україна має досвід впровадження програми „Соціальний супровід неблагополучної сім'ї”, яку реалізують Український державний центр соціальних служб для молоді, Комітет у справах дітей. Ця програма має на меті збереження цілісності неблагополучної сім'ї, захист прав її членів через створення умов для їх розвитку і самореалізації у сім'ї і суспільстві. Завданнями програми є такі: залучення сім'ї до соціальної роботи; сімейна просвіта; консультування сім'ї; створення умов для ліквідації наслідків і причин сімейного неблагополуччя та ін.

Недостатня кількість вітчизняних програм, спрямованих на соціальну допомогу сім'ї у період народження дитини змушує звернутися до закордонного досвіду.

Вивчення досвіду соціальної допомоги сім'ям з дітьми у Великобританії дозволяє визначити такі заходи, які застосовуються до неблагополучних сімей: відвідання домівок таких сімей, які чекають на появу дитини, що є опосередкованим контролем над можливим насильством; відвідання сімей волонтерами: молодими батьками з малими дітьми з метою допомоги, обміну досвідом; центри консультування сімей, що розпадаються; робота з батьками у структурованих за проблемами групах з метою подолання проблем спільними зусиллями (як батьки новонароджених дітей або „Анонімні алкоголіки”); програми роботи з матерями, які мають розумові розлади тощо.

Досить поширеною є англійська програма Дж. Бариса щодо роботи з дітьми в сім'ях, які переживають кризу. Соціальний педагог, вивчаючи таку сім'ю, моделює зміну стосунків між її членами, допомагає в адаптації сім'ї до проблем і в їх розв'язанні через навчання батьків самоконтролю, вмінню ставити перед собою і

дитиною стратегічні і проміжні цілі, подоланню проблем без фізичних покарань [4].

Цікавим є досвід діяльності служб підтримки молодих сімей та раннього дитинства у Північній Ірландії [2]. Однією з найбільш відомих таких організацій є NIPPA (Northern Ireland PreSchool Provision Association), яка була заснована в 1965 році. Вона опікується проблемами надання послуг батькам у створенні найбільш сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини на різних етапах її життєдіяльності.

Наприклад, програма попередження раннього соціального сирітства „Family Support” (Підтримка сім'ї), за якою пропонується практична допомога та емоційна підтримка родинам і громаді (догляд за дитиною, здоров'я та гігієна, ведення домашнього господарства; вони також консультують з питань щодо розподілу бюджету, купівель, приготування їжі) [2].

Завданнями просвіти для батьків щодо формування усвідомленого батьківства в Північній Ірландії є: 1) допомога у пошуку необхідної інформації з розвитку й виховання дитини, розумінні потреб дитини, створенні умов для їхнього задоволення; 2) покращення стосунків між батьками й дітьми [2].

Готовність молодих сімей до виховання дитини виявляється в умінні виконувати соціальні ролі чоловіка й дружини, батька й матері, попереджувати або залагоджувати конфлікти, створювати сприятливий мікроклімат у сім'ї, підтримувати доброзичливі родинні стосунки, вести домашнє господарство й забезпечувати такі умови життя, які б дозволяли кожному почуватися емоційно захищеними, розвиватися, реалізовуватися й самовдосконалюватися у своїх найкращих якостях.

Центри матері й дитини в Болгарії створені з метою захисту й турботи матері та дитині, що передбачає: забезпечення безкоштовного захисту пари мати-дитина в умовах безпеки; надання медичної допомоги матері та дитини, забезпечення ліками та проведення медичного огляду; надання спеціалізованої допомоги матері для розвитку та зміцнення навичок батьківства; надання спеціалізованої допомоги (консультації, супровід, посередництво) матері щодо покращення відносин з членами родини та соціальним оточенням; попередження соціальної ізоляції й підготовки до успішного соціального інтегрування пари мати-дитина [3].

Зміст соціальної допомоги сім'ям в США представлений безліччю великих і дрібних програм адресної соціальної допомоги, діючих в масштабах усієї країни, штатів і громад, причому єдина система соціальної підтримки сімей з дітьми відсутня. Завдання цих програм - повністю або частково заповнити недолік засобів на задоволення мінімально необхідних потреб сімей. Умови надання допомоги: 1)

дохід нижче певного рівня; 2) відсутність або безробіття одного з батьків. Допомога здійснюється і в грошовій формі (виплати і податкові пільги), і в натуральній (послуги і товари). Пріоритет віддається натуральним видам допомоги, щоб уникнути використання грошей не за прямим призначенням [3].

Програми соціальної допомоги, в які включені сім'ї з дітьми, групуються по наступних напрямках [3]: програми підтримки доходів (тимчасова допомога нужденним сім'ям; податкові пільги), продовольча допомога (продовольчі талони; спеціальне додаткове харчування для жінок з дітьми до 5 років), Медикайд, медична допомога (оплата медичних послуг, ліків, державне медичне страхування дітей), житлова допомога (будівництво соціального житла для бідних; субсидії на придбання і будівництво власного житла), освітні програми (сприяння в здобутті освіти і професійної підготовки дітей з бідних сімей), соціальні послуги (сприяння усиновленню дітей і допомога прийомним сім'ям).

Служби раннього втручання - це служби розвитку, що діють у громаді, є безкоштовними для сім'ї (за винятком деяких спеціально обумовлених випадків), створені для задоволення потреб розвитку дітей. Раннє втручання здійснюється у таких сферах як: всебічна система виявлення немовляти з відставанням або ризиком відставання в розвитку, що припускає ранню ідентифікацію; тренінг і консультації сім'ї, візити додому; спеціальна освіта батьків; адаптація немовляти до довкілля і організація адекватного потребам немовляти середовища; психологічна служба; медичне обслуговування, яке входить в програми раннього втручання тільки в цілях в цілях діагностики і оцінки немовляти [6].

„Освіта з питань сімейного життя” (далі ОПСЖ) це назва американської служби, що покликана допомагати більшості населення. Завдяки цій службі, батьки здобувають знання, розвивають вміння з метою регулювання сімейних стосунків, подолання труднощів, нормального розвитку протягом життя, вміння передбачати і долати складні життєві періоди [6].

Мета більшості груп ОПСЖ – накопичувати знання та застосовувати вміння або досягти особистого зростання в розумінні поточного перехідного періоду життя чи підготовка до події, що має місце у теперішній час. Вибір програм, за якими працюють фахівці з батьками, залежить від життєвих ситуацій клієнтів. Можна виділити наступні групи: нормального розвитку, кризові, особистісного зростання, та групи, пристосовані до життєвих ускладнень. Групи нормального розвитку необхідні для вирішення очікуваних життєвих ситуацій (батьківські групи, групи підготовки до батьківства, групи для батьків немовлят чи дошкільнят).

Кризові групи призначені для людей, що опинилися в неочікуваній

ситуації. У таких групах клієнтів навчають правильно реагувати і вирішувати складні непередбачувані життєві ситуації і відновити їхній звичний образ життя. До цих груп входять клієнти, які нещодавно пережили розлучення, овдовіли чи втратили роботу [6, 199].

Цікавою формою підготовки до виконання батьківських обов'язків і формування відповідального, усвідомленого батьківства є "Проект сирого яйця" на Заході США. Кожному учню доручається здійснювати догляд за сирим яйцем протягом тижня. Яйце має стать, ім'я і вихователя-батька (учня). Яйце повинно постійно знаходитися під наглядом як дитина. Для нього потрібна вихователька, коли учень йде на тренування. Якщо воно розіб'ється, то аналізується питання провини, втрати, розлучення подружжя [3, 325].

Отже, дослідження вітчизняного і зарубіжного досвіду надання соціальної допомоги сім'ям із дітьми дозволило зрозуміти, що як у країнах Європи, Америці, так і в Україні сім'я виступає головним об'єктом підтримки держави. У досвіді роботи з сім'єю в зарубіжних країнах надання соціальної допомоги гарантоване як неблагополучним сім'ям, так і сім'ям, які потребують підтримки у задоволенні їхніх потреб. Серед найбільш поширених видів допомоги можна виділити такі: матеріальну (грошова і натуральна), медичну (пільгове медичне забезпечення), соціальну (підтримка прийомних сімей, неповнолітніх матерів), освітню, соціально-педагогічну (опанування батьківською роллю, навчання усвідомленому батьківству та ін.).

Аналіз державних нормативно-правових документів щодо надання соціальної допомоги сім'ям в період народження дитини засвідчує, що існує потужна законодавча база, яка гарантує державну підтримку українським сім'ям в процесі їхнього функціонування. Проте більшість цих документів, спрямована переважно на захист неблагополучних сімей, при цьому звичайна повна сім'я залишається без такої підтримки, наслідком чого може стати виникнення дисфункціональності та переходу її до категорії неблагополучних сімей.

Соціальна допомога сім'ям з дітьми здійснюється в основному за такими напрямками: грошові виплати сім'ям на дітей у зв'язку з їх народженням, утриманням та вихованням (матеріальна допомога); трудові, податкові, житлові, кредитні, медичні пільги та послуги; надання конкретної психологічної, юридичної, соціально-педагогічної допомоги, соціальної допомоги, консультування. Недоліком є те, що розмір матеріальної допомоги в Україні є неадекватним відповідно до потреб і прожиткового рівня сімей, які мають маленьких дітей.

В Україні особливістю надання допомоги є те, що більшість спеціальних програм, які спрямовані на розвиток і підтримку сім'ї, сьогодні слабо забезпечені фінансово, а подекуди й організаційно. Проте, це не означає, що держава має відмовитись від розробки та

впровадження подібних програм. По-перше, важливо вже те, що і державою, і суспільством усвідомлюється значущість підтримки сімей, включаючи молоді сім'ї. З іншого боку, ці програми (хоча й частково) усе ж виконуються, а отже, роблять свій внесок у покращення становища українських сімей, сприяють їх розвитку. Це підтверджується тим, що в тій незначній кількості соціальних послуг сім'ям, які надаються центрами, з'являються і нові: запобігання відмовам від новонароджених дітей; профілактика бездоглядності та безпритульності, правопорушень та злочинності серед молоді; соціальні та освітні послуги для молодих сімей, сімей з дітьми тощо. Серед головних видів соціальної допомоги сім'ї у період народження дитини, на нашу думку, обов'язковими мають бути, окрім матеріальної, медико-соціальної, освітня, соціально-педагогічна, психологічна, що забезпечать стабілізацію сім'ї.

Список використаних джерел

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: [навчальний посібник] / О.В. Безпалько. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Буніна Л. М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Буніна Лариса Миколаївна. – Луганськ, 2005. – 212 с.
3. Войтенкова Г.Ф. Социальная поддержка семьи с детьми в США / Г.Ф. Войтенкова, Е.В. Лебедева // Народонаселение, 2007. – №4. – С. 94-106.
4. Козубовська І.В. Роль соціально-психологічної служби в роботі з сім'єю / І.В. Козубовська, В.Ю. Керецман, Г.В. Товканець. – Ужгород: УжДУ, 1996. – 365 с.
5. Олифірович Н.И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифірович, Т.А. Зинкевич-Куземкина, Т.Ф. Велента. – СПб.: Речь, 2006. – 360 с.
6. Donovan, R. Family planning clinics: Facing higher costs and sicker patients. Family Planning Perspectives. – NY, 1991. – P. 198-203.

The author of the article considers the question of grant of social help to family in a period birth of child. Emphases in the article were made: on determination of essence of social help, its elements; state legislative base to realization of social help; ukrainian and foreign programs of social help to family in a period birth of child.

Keywords: family in a period birth of child, social help, financial help, psychological-and-pedagogical help.

Отримано 25.2. 2012